

ŠKOLSKO DJELOVANJE FRANJEVACA U BAČKOJ TIJEKOM 18. I 19. STOLJEĆA

Franjo Emanuel HOŠKO, Rijeka

Preduvjet širenja prosvjete i istodobno temeljni oblik prosvjetnog djelovanja je školska obuka. U prošlosti takvog djelovanja u Bačkoj sudjelovali su među ostalim djelatnicima i franjevci, kako u organiziranju školskog rada tako u samom prenošenju znanja mladim naraštajima. Školski rad franjevac u 18. st. usko je povezan s njihovim pastoralnim djelovanjem i nazočan na brojnim postajama njihove pastoralne nazočnosti, a u 19. st. vezan je uz društvena središta Bačke koja su jedino ostala mjesta franjevačke djelatnosti. Školski rad franjevac se razlikuje u tom razdoblju i vrsno: najprije se očituje u prenošenju temeljnih školskih saznanja, a kasnije u organizaciji srednjih škola kao i u vođenju visokoškolskih ustanova za osposobljavanje vlastitih članova.

I

Počeci franjevačkog školskog rada u Bačkoj sežu u vrijeme kad je prije tri stoljeća Bečki oslobodilački rat (1683–1699) Bačku oteo turskoj vlasti i pridružio Habsburškoj monarhiji. Nova država ubrzo je u Bačkoj utvrdila vlastitu strukturu mjesne vlasti uspostavivši bačku županiju, a Crkva je istodobno obnovila svoju lokalnu jedinicu, bačko-kaločku nadbiskupiju. Pastoralnu skrb o vjernicima u toj nadbiskupiji vodili su od turskih vremena pa sve do četvrtog desetljeća 18. st. franjevci, i to tako organiziravši najprije tri, a poslije 1726. četiri pastoralna područja uz svoje samostane u Subotici, Baču, Baji, odnosno Somboru. Početkom 18. st. nadbiskupija je imala 15 župa, i to su bile: Baja, Bač, Baćin, Kaloča, Fajs, Hajoš, Miške, Monoštor, Petrovaradinski Opkop ili Novi Sad, Subotica, Santovo, Szent Benedek, Sonta, Sükösd i Sombor. U 12 župa živjelo je tada hrvatsko žiteljstvo, a u tri je bilo brojnije mađarsko stanovništvo; u te tri župe upravljali su svjetovni svećenici, dok su u svim hrvatskim župama djelovali franjevci, i to članovi Bosne Srebrene na pastoralnim područjima uz samostane u Baču, Baji i Somboru; na subotičkom pastoralnom području pastvu su vodili franjevci provincije presv. Otkupitelja. Na jugu Bačke su o samostanu u Baču ovisile župe u samom Baču, zatim u Monoštoru,

Santovu, Sonti i u Somboru, dok se u trećem desetljeću 18. st. ta župa nije izdvojila i prionula uz somborski franjevački samostan da se zatim uza nj obrazuje posebno pastoralno područje. Južnije od pastoralnog područja samostana u Baču bila je župa Petrovaradinski Opkop ili Novi Sad, a pripadala je srijemskom samostanu Bosne Srebrene u Petrovaradinu. Na sjeverozapadu Bačke živjeli su Bunjevci oko samostana u Baji kojem su pripadale župe u samoj Baji, zatim Kaloči, Sükösdu, Szent Benedeku i Baćinu. Dvanaestu hrvatsku župu u Bačkoj, također bunjevačku, vodili su franjevci provincije presv. Otkupitelja u Subotici. Sredinom 18. st. ta je župa imala šest područnih crkava, i to u naseljima: Bački Aljmaš, Jankovac, Miljkut, Topola, Kanjiža i Senta; prva tri su na području današnje Mađarske, a preostala tri u jugoslavenskom dijelu Bačke. Tri preostale župe s mađarskim pučanstvom, tj. Hajoš, Fajs i Miške, obuhvaćale su područje krajnjeg sjeverozapada Bačke.

Ova etnička i pastoralna slika Bačke mijenja se sredinom 18. st. Bačko-kaločki nadbiskupi od trećeg desetljeća tog vijeka podižu nove crkve i kapele, osnivaju nove župe i povjeravaju ih isključivo svjetovnom svećenstvu. Od 15 župa krajem trećeg desetljeća 18. st. povećao se do konca tog stoljeća ukupni broj župa na 88 temeljnih pastoralnih jedinica. Dijeljenjem 12 franjevačkih župa nastalo je 59 novih župa što znači da je krajem 18. st. bilo 71 župa na području koje su na početku istog stoljeća pastorizirali franjevci. No, god. 1800. franjevci u bačko-kaločkoj nadbiskupiji ne vode više ni jednu župu. Istodobno se promijenio, zbog učestalih migracija mađarskog i njemačkog življa, etnički i jezični sastav tih župa: od negdašnjih četiri petine hrvatskih župa u ukupnom broju župa u nadbiskupiji s hrvatskim življem bilo je 1800. nešto više od jedne četvrtine s istim življem; naime, od 88 župa nadbiskupije bilo je 21 hrvatska župa, a ostale su bile mađarske ili njemačke.

U 19. st. franjevci su se zadržali samo u Baču, Baji i Subotici; god. 1786. morali su napustiti samostan u Somboru.

II

Spomenute promjene u društvenoj i crkvenoj povijesti Bačke, napose u povijesti bačkih franjevaca, obrazlažu i promjene u franjevačkom školskom djelovanju u toj pokrajini, kako sadržajno tako i vremenski. Dok su franjevci bili glavni nosioci župskog pastoralnog rada, dotle su njegovali osobit rudimentarni tip župskih škola i u njima pružali djeci osnove pismenosti da bi im mogli staviti u ruke katekizme i poučiti ih temeljnim vjerskim istinama. Kad franjevce bačko-kaločki nadbiskupi udaljuju iz župskog pastoralnog rada, oni napuštaju župe i s njima spomenuti rad na širenju osnovne pismenosti, pa u bačkim središtima Subotici, Baji i Somboru podižu srednje škole, a u svojim samostanima škole za filozofsko i teološko školovanje vlastitih članova.

Za bolje razumijevanje franjevačkog udjela u školskom događanju u Bačkoj treba spomenuti da su u 18. st. kod Hrvata općenito »škole za siromašnije građane i seljaštvo u manjim mjestima i selima bile vrlo rijetke i vrlo slabe. To su još uvijek stare župne škole u kojima djecu poučava župnik, kapelan ili koji svjetovni učitelj

kao župnikov pomoćnik.«¹ Ovi učitelji nisu se uglavnom trudili »više negoli je bilo potrebno da se u narodu održe najosnovnija vjerska znanja; rijetko su župne i gradske škole imale karakter početnog stupnja za daljnje obrazovanje pa to nisu ni bile u pravom smislu osnovne škole; pismenost je imala služiti u prvom redu čitanju molitvenika i poučno-nabožnih spisa, a onda potrebama života.«² Takva ponuda pismenosti odvijala se u crkvi, a ne u posebnim školskim prostorijama; umjesto školskih početnica svećenici i učitelji koristili su katekizme, napose tzv. abecevice. Takvo širenje obrazovanja i prosvjete smatrali su svojom zadaćom i franjevci Bosne Srebrene. Generalni vizitator te provincije Ivan iz Vietria bilježi 1708. da su i u župama po Bačkoj uz katekiziranje djece franjevci pružali istoj djeci i osnove pismenosti.³ To isto potvrđuje 1732. i Josip Mihić kad piše izvještaje o franjevačkim župama na području Habsburške monarhije.⁴ Ne samo franjevci Bosne Srebrene nego i provincije presv. Otkupitelja u Subotici bavili su se obrazovanjem djece. Tako se u Subotici 1736. spominje učitelj Šimun Romić. Prije njega je istu službu u Subotici obavljao Jakov Maltro; obojica su bili u crkvenoj službi kao sakristani i zvonari pa je opravdano zaključiti da se i u Subotici radi o župnoj školi.⁵ Od 1738. u Bačkoj su bile na snazi upute o školama koje je dao bačko-kaločki nadbiskup Gabrijel Herman Patačić odredivši da kantori i sakristani pod nadzorom župnika poučavaju djecu u pismenosti i ćudoređu, crkvenom pjevanju i kršćanskom nauku. U skladu s tim uredbama vodili su subotički franjevci brigu o osnovnoj školi, jer 1752. školsku obuku pružaju djeci u posebnoj zgradi, a 1754. su pribavili novu i prostraniju zgradu za školske potrebe. Nakon što je potkraj 18. st. državna vlast brigu za škole povjerila mjesnim društvenim nosiocima vlasti, traži 1773. gradska uprava u Subotici da franjevci vode više brige o dostatnom broju bunjevačkih učitelja.

Kada je 1777. carica Marija Terezija (1740–1780) proglasila zakonsku uredbu o školama, tzv. *Školski sustav*, nije više isključivo Crkva vodila brigu o njima; naime, one prelaze sve više u nadležnost državnih vlasti. Zadojena shvaćanjima jozefinističkog prosvjetiteljstva država želi u školama odgajati odane i poslušne podanike pa je prihvaćeno pravilo: škola jest i ostaje za sva vremena stvar države! Car Josip II. (1780–1790) osnovao je školski fond u koji je valjalo sabirati novčana sredstva za otvaranje novih škola i plaćanje učitelja. Tako je država formalno i stvarno preuzela brigu o školama, premda su učiteljsku službu i nadalje obavljali mnogi crkveni ljudi. No, u Bačkoj to više nisu bili franjevci. U to vrijeme posve su napustili župsku pastvu i, posljedično, rad u pučkim školama; prepustili su ga svjetovnom kleru i svjetovnim učiteljima.

1 D. FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, 43.

2 *Isto djelo*, 47.

3 D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*. Rim 1968, 352.

4 E. FERMENDŽIN, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae*. Starine JAZU, 22 (1890), 64.

5 A. SEKULIĆ, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*. Split 1978, 75.

III

Napustivši rad u župama, povukli su se potkraj 18. st. franjevci u tri svoja glavna sjedišta koja su istodobno bila i tri društveno-gospodarska središta Bačke. Još sredinom 18. st. u tim središtima otvorili su srednje škole, i to: u Subotici, Baji i Somboru.

Prvu srednju školu na području Bačke osnovali su 1747. franjevci u Subotici, i to u suglasnosti s gradskom općinom. Bila je to tzv. gramatička škola s tri razreda (principia, grammatica i syntaxis) ili niža gimnazija. Nastavu su držali franjevci, i to do 1777. prema programu isusovačkih srednjih škola. Prvi nastavnici su bili Toma Porubski i Danijel Zavadski. Franjevci su, čini se, 1777. svojevoljno prestali predavati na subotičkoj gimnaziji. Najvjerojatnije su bili nespremni prihvatiti novi školski program u duhu prosvjetiteljstva. Gradske vlasti se nisu pomirile s tim postupkom pa 1778. mole provincijala provincije presv. Otkupitelja da franjevci nastave školski rad i obećavaju da će grad uzdržavati gimnaziju. Franjevci su 1781. nastavili predavati u gimnaziji, i to najprije u prva tri razreda, a 1794. su otvorili i preostala dva razreda (poesis, rhetorica). Nova državna gimnazijska uredba je 1806. gimnaziju povećala na šest razreda, a od 1862. školovanje je u gimnaziji trajalo osam godina.⁶ Budući da je nova nastavna osnova tražila daleko više profesora za rad u gimnaziji, jer je uvedena predmetna nastava, franjevci nisu imali dovoljno osposobljenih profesora pa su odustali od daljnjeg rada u gimnaziji i prepustili nastavnička mjesta laičkom osoblju.

Od subotičke srednje škole bila je jedno desetljeće mlađa gimnazija u Baji. Na molbu gradske uprave dopustio je 1757. bačko-kaločki nadbiskup i bački župan Franjo Klobušički franjevcima u Baji otvoriti gimnaziju. Škola je najprije bila smještena u samostanu, a 1761. seli u novu zgradu uz zapadni dio samostana. Novu školsku zgradu je gimnazija dobila 1815. i u njoj djelovala dok 1840. nije izgorjela pa je samostan ponovno prihvaća pod svoj krov. Bajski franjevci su se prilagodili u školskom radu svim školskim reformama i djelovali kao nastavnici sve dok ih 1879. nedostatan broj profesora nije prinudio da rad u gimnaziji prepuste redovnicima cistercitima.⁷

Gimnazija u Somboru bila je šesnaest godina mlađa od subotičke i šest od bajske; osnovao ju je 1763. bačko-kaločki nadbiskup i bački župan Josip Batthyani. Proforska mjesta preuzeli su somborski franjevci, članovi provincije sv. Ivana Kapistranskoga. Dok su nastavnici u Baji predavali na latinskom, hrvatskom i mađarskom jeziku, u Somboru su do 1786. predavali latinski i hrvatski. Spomenute godine izgubili su samostan franjevci u Somboru i nakon toga napustili rad u gimnaziji; njihovi nastavljači predavali su u 19. st. i na njemačkom jeziku.

Dakle, u sve tri gimnazije u Bačkoj djelovali su od njihova osnivanja franjevci. Obrazovali su desetljećima gotovo svu bačku inteligenciju. Najviše je učenika pro-

---

⁶ *Isto djelo*, 76, 77.

⁷ A. SEKULIĆ, *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 50 (1986), 392.

šlo kroz subotičku gimnaziju; među njima i mladi franjevci iz Bosne, zatim hrvatski preporoditelj među Bunjevcima biskup Ivan Antunović te mnogi drugi društveni i kulturni radnici.

IV

Osim pučkih i srednjih škola vodili su franjevci u Bačkoj i više škole, filozofske i teološke. U njima su sticali osobitu izobrazbu budući svećenici među franjevcima. Za filozofsko školovanje u trajanju od tri godine osnovala je 1731. provincija Bosna Srebrena školu u svom samostanu u Baču. Ona je djelovala samo tri godine.⁹ Ponovno se tek 1842. spominje filozofsko učilište u tom mjestu. Provincija Bosna Srebrena je 1733. otvorila filozofsko učilište u Baji. Punih pola vijeka je to učilište obrazovalo mlade franjevce iz Slavonije i Podunavlja, jer je ondje i provincija sv. Ivana Kapistranskoga njegovala nastavu filozofije sve do ukidanja redovničkih visokih škola za cara Josipa II. Kad je prošlo razdoblje najžešćeg jozefinizma (1783–1802), u Baji su franjevci otvorili visoku bogoslovnu školu. Ona je djelovala do konca 19. st. i u njoj je primio teološko školovanje najveći dio franjevaca provincije Bosne Srebrene u tom razdoblju. U subotičkom samostanu također je povremeno djelovala visoka filozofska škola za izobrazbu mladih franjevaca provincije presv. Otkupitelja; najprije se ona javlja od 1776. do 1783. da bi nastavila rad nakon razdoblja oštrog jozefinizma od 1801. do 1839. i zatim u drugoj polovici 19. st. u razdoblju od 1876. do 1897. godine.

Spomenute visoke škole djelovale su do 1774. u skladu s općim crkvenim propisima o školovanju, napose u skladu s uredbama o školovanju u franjevačkom redu koje su franjevačkim potrebama prilagodile te opće propise. Potkraj 18. st. i u 19. st. državne uredbe postaju mjerodavne u izradi nastavne osnove i programa u tim školama.¹⁰ No, ni u kojem slučaju ne smije se zanemariti činjenicu da su te filozofske i bogoslovne škole bile prenositelji filozofske i teološke misli na području Bačke i mjesta neprekidnog takvog stvaralaštva za školske potrebe.¹¹ Javne rasprave koje su bili dužni voditi profesori tih škola sa svojim studentima bili su poticaji za susretanje svih školovanih ljudi u tim gradovima i njihovoj okolici. Istovremeno su takve rasprave bile javna tribina visokoškolskih nastavnika i katedre svojevrsnih pučkih sveučilišta kad su pučanstvu bila dostupna onovremena filozofska i teološka učenja.

Franjevci su prvi nastavnici filozofije i teologije u visokoj bogoslovnoj školi bačko-kaločke nadbiskupije u Kaloči. Začetnik te škole je nadbiskup Gabrijel Herman Patačić. On je 1733. pozvao u Kaloču za profesora filozofije Emerika iz Budima, a za profesora teologije Petra Lipovca. Obojica su predavala budućim svjetovnim

---

8 *Isto djelo*, 393.

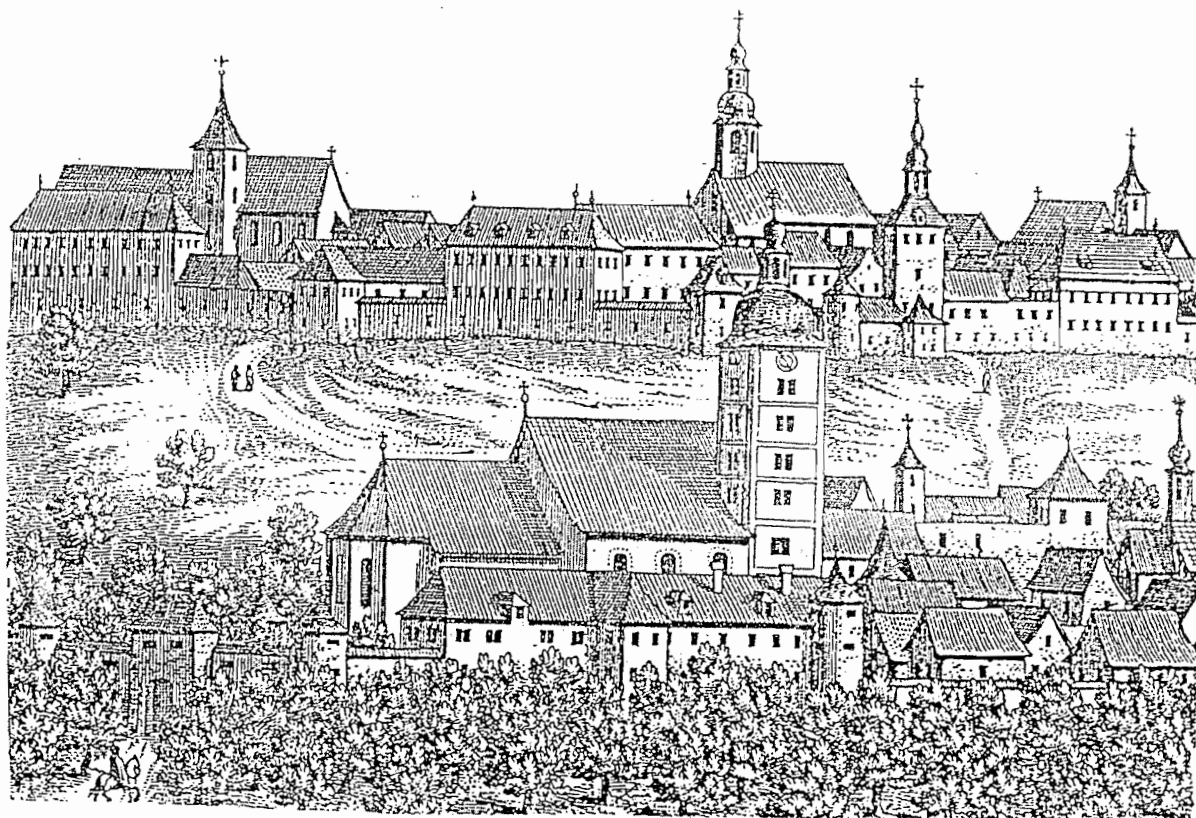
9 A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*. Split 1978, 54–56.

10 A. SEKULIĆ, *Filozofska učilišta u Podunavlju*. Prilozi za istraživanje filozofske baštine, br. 13–14, 225.

11 F. E. HOŠKO, *Pastoralna formacija hrvatskih franjevaca u 19. stoljeću*. Kačić, 14 (1982), 61–77.

svećenicima dvije godine, a tada je nadbiskup Patačić rad u nadbiskupskoj visokoj teološkoj školi predao dijecezanskom kleru.¹²

Premda nedostaju svi elementi koji su potrebni za cjelovitu prosudbu školskog djelovanja franjevaca u Bačkoj, ipak je moguće razabrati da je njihovo prosvjetno djelovanje najprije usmjereno pružanju osnova pismenosti putem osobitih župskih škola, zatim je usredotočeno na djelovanje u srednjim školama. Paralelno s ovim radom u javnim školama franjevci vode i vlastite visoke škole za školovanje svećenika, bilo iz svojih zajednica bilo iz redova svjetovnog klera. U cjelokupnom školskom radu u prošlosti Bačke očitio udio franjevaca nije takav da bi ga se smjelo zaboraviti.

---

12 ISTI, *Dvije osječke visoke škole*. Kačić, 8 (1976), 154.